

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1984

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ-ΝΟΥΑΡΟΥ

ΟΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΠΟΛΕΜΟ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ, ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ
ΚΑΙ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ-ΝΟΥΑΡΟΥ

Ὁ πατέρας τῆς ἱστορίας Ἡρόδοτος, στὸ προοίμιο τοῦ κλασικοῦ ἱστορικοῦ ἔργου του, τονίζει ὅτι κύριος σκοπὸς τῆς ἱστορίας εἶναι νὰ περιγράψει γεγονότα μεγάλα καὶ θαυμαστά (θωμαστά), γιὰ νὰ διατηρήσει τὴν αἴγλη τους πάντα ζωντανή στὴ μνήμη μας (ἵνα μὴ ἀκλεῆ γένηται). Ἐνα τέτοιο μεγάλο καὶ θαυμαστὸ γεγονὸς εἶναι ἀσφαλῶς ἡ ἐλληνικὴ ἐποποιΐα τοῦ 1940, εἶναι ὁ θρυλικὸς ἀγώνας τῶν ἐνόπλων δυνάμεών μας κατὰ τῆς φασιστικῆς Ἰταλίας πάνω στὰ κακοτράχαλα βουνὰ τῆς Β. Ἠπείρου καὶ τῆς Ἀλβανίας, στὴ θάλασσα καὶ στὸν ἀέρα. Μάλιστα ὁ ἀγώνας αὐτὸς ξεπερνᾷ τὴν ἔννοια ἐνὸς ἀπλῶς ἀξιοθαύμαστου ἱστορικοῦ γεγονότος καὶ ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως ἕνα μεγάλο σταθμὸ στὴ σύγχρονη ἱστορία τοῦ ἔθνους μας. Τὰ κατορθώματα τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν τοῦ 1940 προκάλεσαν τὸν παγκόσμιον θαυμασμό, ἀλλὰ ταυτοχρόνως γέννησαν τὴν ἔκπληξη πολλῶν φίλων καὶ ἐχθρῶν. Καὶ ἂν ὁ θαυμασμὸς αὐτὸς εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένος, γιὰτὶ στὸν πόλεμο τοῦ 1940 ἡ μικρὴ Ἑλλάς, μὲ τὶς περιορισμένες ὕλικές της δυνάμεις, μπόρεσε νὰ ἀπωθήσει καὶ νὰ νικήσει μιὰ μεγάλη καὶ

ίσχυρή δύναμη, όπως ήταν ή Ιταλία του Μουσολίνι, ή έκπληξη για τὸ κατόρθωμα αὐτὸ τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἀδικαιολόγητη, γιατί ὀφείλεται σὲ μιὰ ἄγνοια ἢ ὑποτίμηση τοῦ κυριότερου συντελεστῆ τοῦ γεγονότος αὐτοῦ, δηλαδή στὴν ὑποτίμηση τῶν ἠθικῶν δυνάμεων τοῦ λαοῦ μας, τῶν παραδόσεών του, τῆς ἱστορικῆς του μνήμης.

Ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὡς πανάρχαιος λαός, ἔχει βαθιὰ συνείδηση τῆς ἱστορικότητάς του καὶ κατέχεται ἀπὸ τὰ ἰσχυρὰ συναισθήματα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐλευθερίας.

Ὅπως ἀποδεικνύει ἡ πρόσφατη, καὶ γενικὰ ἡ πολύχρονη τρισχιλιετῆς ἱστορία μας, ὁ ἑλληνικὸς λαός ἀντιμετωπίζει τὶς δοκιμασίες καὶ τὶς ἀντιξοότητες πού συναντᾷ στὴν πορεία τῆς ἱστορικῆς ζωῆς του, ὄχι μὲ μοιρολατρεία καὶ παθητικότητα, ἀλλὰ ὑπεύθυνα καὶ συνειδητὰ μὲ εὐψυχία καὶ καρτερία καὶ μὲ τὸ ὑψηλὸ ἦθος πού ἔχουν χαλκεύσει οἱ παραδόσεις τοῦ ἔνδοξου παρελθόντος του. Πολλοὶ νεότεροι συγγραφεῖς, μελετώντας τὴ γενικὴ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας, παρατηροῦν ὅτι τὰ ἱστορικὰ γεγονότα δημιουργοῦν βέβαια πάντοτε κάτι τὸ νέο, τὸ νέο ὁμως αὐτὸ ἀποτελεῖ ταυτόχρονα καὶ μιὰ ἐπανάληψη τῆς παραδόσεως, μιὰ ἐπανάληψη τοῦ παραδεδομένου. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ ἐπαληθεύεται, γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά, ἀπὸ τὸν ἀγώνα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τὸ 1940, ἕναν ἀγώνα πού ἐμφανίζει βέβαια ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς μιὰ καινούργια μορφή, ταυτοχρόνως ὁμως ἀποτελεῖ μιὰ ἐπανάληψη τῶν παραδόσεων τοῦ ἔθνους μας, μιὰ ἐπανάληψη πού ἐπανασυνδέει τὰ ἐπιτεύγματα τῆς γενεᾶς τοῦ 1940 μὲ τὶς ἐνδοξότερες σελίδες τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνισμοῦ στὰ χρόνια τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ Βυζαντίου, τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῶν ἀπελευθερωτικῶν πολέμων τοῦ 1912-1913.

Τὸ 1940 ὄλοι οἱ Ἕλληνες, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ἡγέτες καὶ ἀπλοὶ πολῖτες, στὰ πρόσω καὶ στὰ μετόπισθεν ἐνώθησαν σ' ἕνα δίκαιο ἀγώνα πού στόχευε στὴν υπεράσπιση τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς τιμῆς μας, ἀλλὰ καὶ στὴν τιμωρία τοῦ ἐχθροῦ, πού εἶχε βάνουσα προσβάλει τὸ αἶσθημα τῆς δικαιοσύνης καὶ τοὺς κανόνες τοῦ

διεθνούς δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς. Ἀπὸ τὴν πλευρά, λοιπόν, τῆς Ἑλλάδος ὁ πόλεμος τοῦ 1940 ἦταν ἓνας δίκαιος πόλεμος, ἓνας ἀπόλυτα δικαιολογημένος ἀμυντικὸς πόλεμος, τὸν ὁποῖο ἀνέλαβε καὶ διεξήγαγε ὁ λαὸς μας μὲ ἐνθουσιασμό, μὲ ἡρωϊσμό, μὲ αὐταπάρνηση καὶ μὲ πίστη στὸ δίκαιό του, γιὰ νὰ ματαιώσει τοὺς καταχθόνιους σκοποὺς τοῦ ἐχθροῦ, ποὺ ἀπέβλεπαν νὰ καταπνίξουν τὴν ἐλευθερία μας καὶ νὰ ἐξαφανίσουν τὴν ὑπόστασή μας ὡς κράτους καὶ ὡς ἔθνους. Ἀντίθετα, ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ πλευρά, ὁ Ἑλληνοϊταλικὸς πόλεμος τοῦ 1940 ἦταν ἓνας ἄδικος ἐπιθετικὸς πόλεμος, ποὺ στηριζόταν στὴν ἀλαζονεία καὶ στὴν ὑλικὴ ὑπεροχὴ καὶ εἶχε ὡς στόχο νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ὑπερφίαλες καὶ ἐγκληματικὲς ἐπιδιώξεις τῆς ἐξημμένης κεφαλῆς τοῦ ἰταλοῦ δικτάτορα, ἐπίσης δὲ ἦταν ἓνας πόλεμος ποὺ κηρύχθηκε ὕπουλα καὶ αἰφνιδιαστικά καὶ διεξήχθη μὲ συνεχεῖς παραβάσεις τῶν βασικῶν κανόνων τοῦ διεθνούς δικαίου, τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Στὸ σημεῖο αὐτό, ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ δίκαιου πολέμου, ποὺ ἦταν ἤδη βασικὰ γνωστὴ στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα καὶ στὸ Βυζάντιο, ἀλλὰ διαμορφώθηκε συστηματικότερα στὴ Δύση τὸ 16ο αἰώνα, περιλαμβάνει δύο στοιχεῖα: α) Τὴν ὕπαρξη μιᾶς δίκαιης αἰτίας (*justa causa*), ποὺ καθιστᾷ τὸν πόλεμο ἀναγκαῖο καὶ ἐπιβεβλημένο, καὶ β) τὴν κήρυξη καὶ τὴ διεξαγωγὴ τοῦ πολέμου κατὰ τὸν προσήκοντα τρόπο (*debitus modus*), δηλαδὴ κατὰ τρόπο σύμφωνο μὲ τοὺς κανόνες τοῦ διεθνούς δικαίου καὶ τὶς ἐπικρατοῦσες ἔθιμικὰ στὸν πολιτισμένο κόσμον ἀρχὲς τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Εἶναι φανερό ὅτι ἀμφοτέρω τὰ στοιχεῖα αὐτὰ λείπουν στὴν περίπτωση τῆς ἰταλικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία, ὅπως εἴπαμε, ἦταν τελείως ἀδικαιολόγητη καὶ ἀπρόκλητη καὶ συνοδεύθηκε ἀπὸ βομβαρδισμοὺς τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ, τῶν νοσοκομείων, τῶν ἀνοχύρωτων πόλεων καὶ οἰκισμῶν καὶ ἀπὸ πολλὰς ἄλλες ἀνανδρες καὶ ἀπάνθρωπες πράξεις, τὶς ὁποῖες ἡ Ἰταλία διέπραξε, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τῆς συμμάχου τῆς χιτλερικῆς Γερμανίας. Τὸ κακὸ ὅμως αὐτὸ παράδειγμα τὸ μιμήθηκαν δυστυχῶς καὶ οἱ δυνάμεις τῆς ἀντίπα-

λης πλευρᾶς, πράγμα πού εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά ἐκτραχυνθοῦν γενικά καί νά χειροτερεύσουν ἠθικά οἱ τρόποι καί οἱ μέθοδοι τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου.

Μιά ἀντίδραση στό θλιβερό αὐτό φαινόμενο τοῦ ἄδικου πολέμου καί τῆς ἐκτραχύνσεως τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἀποτελεῖ ἡ θεωρία τοῦ «δίκαιου πολέμου», πού, ὅπως εἶπαμε, ἔχει διατυπωθεῖ συστηματικά τὸ 16ο αἰώνα, εἰδικότερα ἀπὸ τὸ θεολόγο *Vittoria* καί τὸ διεθνολόγο *Suarez*.

Πολλοὺς ὅμως αἰῶνες νωρίτερα ἡ ἀρχὴ ὅτι ὁ πόλεμος πρέπει νά εἶναι δίκαιος εἶχε ἐπικρατήσῃ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καί στὸ Βυζάντιο ὡς συνέπεια τοῦ αἰσθήματος τῆς δικαιοσύνης καί τοῦ ἀνθρωπισμοῦ μιᾶς πολιτισμένης κοινωνίας. Πράγματι, εἶναι γενικά γνωστὸ ὅτι ὁ Πλάτων (*Πολιτεία Β*, 373 d καί e), ὁ Ἀριστοτέλης (*Πολιτικά*, 1333β - 1334α) καί ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἀποδοκιμάζον ἠθικά τὸν κατακτητικὸ πόλεμο, πού ἀποβλέπει στὴν ἱκανοποίηση τῆς ἀπληστίας καί τοῦ ἄδικου πλουτισμοῦ ἢ στὴν καταδυνάστευση ἐλεύθερων ἀνθρώπων. Ἡ ἀρχὴ ὅμως ὅτι ὁ πόλεμος πρέπει νά ἔχει μιὰ δίκαιη αἰτία δὲν ἀποτελοῦσε ἀπλῶς μιὰ φιλοσοφικὴ διδασκαλία, ἀλλὰ εἶχε μιὰ πολὺ εὐρεία διάδοση στὸ λαὸ στὰ χρόνια τῆς ἀρχαιότητος καί τοῦ Βυζαντίου, ὅπως συνάγεται ἀπὸ πολυάριθμα ἀποδεικτικά στοιχεῖα¹. Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ θὰ περιορισθῶ νά ἀναφέρω μόνο μερικά, τὰ πιὸ χαρακτηριστικά, πού προέρχονται ἰδίως ἀπὸ στρατιωτικὸς συγγραφεῖς.

1. Γιὰ μιὰ πληρέστερη ἀνάπτυξη βλ. Γ. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Ὁ δίκαιος πόλεμος κατὰ τὰ «Τακτικά Λέοντος τοῦ Σοφοῦ», στὸν τόμο Σύμμικτα Σεφεριάδου (ἐκδιδόμενο ὑπὸ τῆς Παντείου Ἀνωτ. Σχ. Πολ. Επ.), 1961, σ. 414-484 (καί τὶς ἐκεῖ παραπομπές). Γιὰ τὰ θέματα, πού θίγουμε στὴν παρούσα ἐργασία, βλ. ἐπίσης τὶς μελέτες τοῦ G. Ténékidès, *Esquisse d'une théorie des droits internationaux de l'homme dans la Grèce des Cités* στὴ *Revue des droits de l'homme*, III, 2 (Φεβρ. 1970) καί σὲ ἀνάπτυχο, σ. 39 ἐπ. καί σ. 116 ἐπ. (ὅπου βιβλιογραφία), Α. Tsorpanakis, *Moral and Legal Aspects of Aggression and Defence in Homer*, στὴν Ἐπιστ. Ἐπετηρίδα Φιλοσοφ. Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλονίκης, τόμ. ΙΑ' (1971) σ. 335 ἐπ., 341 ἐπ. καί τὸ βιβλίον τοῦ Σ. Καλογεροπούλου - Στράτη, *Jus ad bellum*, 1950, *passim*.

Ἔτσι π.χ. ὁ Ὀνήσανδρος, συγγραφεὺς τοῦ *Α'* μ.Χ. αἰώνα, στὸ *Στρατηγικόν* του (ποὺ εἶναι ἓνα ἐγχειρίδιο τῆς πολεμικῆς τέχνης) ἀναπτύσσει διεξοδικὰ (στὸ 4ο κεφάλαιο) τὴν ἀρχὴ ὅτι ὁ πόλεμος πρέπει νὰ εἶναι δίκαιος, δηλαδὴ νὰ ἔχει μιὰ δίκαιη αἰτία, καὶ ἐκθέτει ὅτι δικαιολογικὴ βάση τῆς ἀρχῆς αὐτῆς εἶναι ἡ πεποίθηση ὅτι οἱ μαχόμενοι γιὰ μιὰ δίκαιη αἰτία ἔχουν τὴ συμπαράσταση τῶν Θεῶν, καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὑφίστανται μὲ μεγαλύτερη προθυμία τὶς ταλαιπωρίες τοῦ πολέμου, ἔχουν ἀκμαῖο ἠθικὸ καὶ προσφέρουν ὅλη τους τὴν ἀνδρεία (ἐν τε λῆ τὴν ἀνδρείαν – κατὰ τὸν Ὀνήσανδρο) στὸν ἀγώνα. Ἀντίθετα, ὅταν οἱ πολεμιστὲς συναισθάνονται ὅτι μάχονται γιὰ μιὰ ἀδίκη αἰτία, ἔχουν χαμηλὸ ἠθικὸ, φοβοῦνται τὴν τιμωρία τῶν Θεῶν καὶ ὀρρωδοῦν, καταλαμβάνονται ἀπὸ τύψεις καὶ ἀπὸ δισταγμούς. Τὶς ἴδιες ἀπόψεις διατυπώνουν ἐντονότερα μετὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ οἱ ἑλληνες καὶ οἱ λατίνοι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας – καὶ ἰδίως ὁ Ὠριγένης, ὁ Μ. Βασίλειος, ὁ Αὐγουστίνος κ.ἄ. – καθὼς καὶ οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, καὶ μάλιστα οἱ Ἰσαυροὶ (στὴν Ἐκλογὴ τους) καὶ ὁ Λέων ΣΤ' ὁ Σοφὸς στὰ *Τακτικά* του, ποὺ εἶναι μιὰ πραγματεία τῆς τέχνης τοῦ πολέμου. Εἰδικότερα ὁ Λέων ὁ Σοφὸς στὰ *Τακτικά* του τονίζει τὰ ἐξῆς: «Καλὸν μοι δοκεῖ δικαίαν εἶναι τὴν ἀρχὴν τοῦ πολέμου. Ὁ γὰρ τοῖς ἀδικήμασιν ἀνταμυνόμενος δίκαιός ἐστι καὶ τὴν θεῖαν ἔχει δικαιοσύνην βοηθόν τε καὶ σύμμαχον κατὰ τῶν ἀδίκων ἐκστρατευόμενος. Ὁ δὲ πρῶτος κατάρξας τῆς ἀδικίας παρ' αὐτῆς τῆς θείας δίκης ἀφαιρεῖται τὴν νίκην. (διάταξις XX, 58).

Ἡ δικαιολογικὴ αὐτὴ βάση τῆς ἀρχῆς τοῦ δίκαιου πολέμου προϋποθέτει βέβαια πολεμιστὲς, ποὺ δὲν ἔχουν χάσει λόγω τῆς προπαγάνδας καὶ τοῦ φανατισμοῦ τὴν ἰκανότητα τῆς ἀτομικῆς κρίσεως καὶ σκέψεως, δηλαδὴ πολεμιστὲς ποὺ ἐνεργοῦν ὑπεύθυνα καὶ συνειδητὰ μὲ δική τους γνώση καὶ κρίση καὶ δὲν ἔχουν μεταβληθεῖ σὲ ἄβουλα καὶ

πειθήνια ὄργανα μιᾶς μηχανοποιημένης ἐξουσίας ἢ μιᾶς ἀτεγκτης ἰδεολογίας.

Ἡ δικαιολογικὴ αὐτὴ βάση τῆς ἀρχῆς τοῦ δίκαιου πολέμου, ἡ πεποίθηση δηλαδή ὅτι ὅσοι μάχονται γιὰ μιὰ δίκαιη αἰτία ἔχουν στὸ πλευρὸ τους τὸ Θεό, ἦταν, ὅπως εἶπαμε, πολὺ διαδεδομένη, ὄχι μόνο στοὺς πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς ἡγέτες τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ καὶ στὸν ἀπλὸ λαό, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς ἀκριτικῆς περιόδου (τοῦ 9ου καὶ ἐπόμενων αἰώνων), καὶ εἰδικότερα ἀπὸ τὸ «ἄσμα τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου» καὶ ἀπὸ τὸ κυπριακὸ ἄσμα τοῦ «Θεοφυλάκτου». Στὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ τραγούδια αὐτὰ (τοῦ γιοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου) τονίζεται τὸ ἀτρόμητο φρόνημα πὺ ὁ δίκαιος πόλεμος γεννᾷ στοὺς μαχητές:

«ἐβγῆκε, διαλαλήθηκε κανένα δὲν φοβᾶται
μήτε τὸν Πέτρον τὸν Φωκᾶν, μήτε τὸν Νικηφόρον
μήτε τὸν Πετροτράχηλον, τὸν τρέμει ἡ γῆ κη ὁ κόσμος
καὶ ἄν εἶναι δίκης πόλεμος, μήτε τὸν Κωνσταντῖνον».

Ἀνάλογες σκέψεις γιὰ τὴν ἠθικὴ δύναμη, πὺ ἀπορρέει ἀπὸ ἓνα δίκαιο πόλεμο, συναντοῦμε καὶ στὸ δημοτικὸ τραγούδι τοῦ Θεοφυλάκτου πὺ τραγουδιόταν στὴν Κύπρο.

«Καὶ ἀπολοᾶτ' ὁ βασιλέας τοῦτον τὸν λό(γ)ον λέει,
ποῖος πάει πέρα στὸν Περὸν, στὸ μέγα Σουλτανίκιν
νὰ πάρη τοῦτο τὸ χαρτίν, νὰ φέρη ἀντιχάρτιν,
νὰ κάμη δίκαιον πόλεμον, νὰ ἴβγακουδῆ (δηλαδή νὰ ξακουστεῖ)
στὸν κόσμον».

Τὰ δυὸ αὐτὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα μὲ ἀνάλογο περιεχόμενο, εἶχαν εὐρεία διάδοση στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα, στὴ Μ. Ἀσία, στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ στὴν Κύπρο, γεγονὸς τὸ ὁποῖο σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ λοιπὰ σχετικὰ στοιχεῖα μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴ μεγάλη ἀπήχηση τῆς ἰδέας τοῦ δίκαιου πολέμου στὸν ἑλληνικὸ λαὸ στὰ χρόνια τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Βυζαντίου. Ἐς δοῦμε

τώρα ειδικότερα σὲ ποιὲς περιπτώσεις, κατὰ τὶς ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῶν Βυζαντινῶν, ὁ πόλεμος εἶναι δίκαιος καὶ ποιοὶ κανόνες πρέπει νὰ τηροῦνται κατὰ τὴ διεξαγωγή του.

Α) Ὅσον ἀφορᾷ τὶς περιπτώσεις τοῦ δίκαιου πολέμου οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, καθὼς καὶ οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, περιορίζονται νὰ τονίσουν γενικὰ ὅτι ὁ πόλεμος πρέπει νὰ ἔχει μιὰ δίκαιη αἰτία, χωρὶς νὰ προχωροῦν σὲ λεπτομέρειες. Ἀπὸ τὸ ὅλο ὅμως πνεῦμα τῶν συγγραφέων αὐτῶν καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγὲς προκύπτει ὅτι ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς δίκαιης αἰτίας πολέμου πρέπει νὰ κρίνεται ἀντικειμενικὰ – βάσει τῶν γενικῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὴ δικαιοσύνη – καὶ ὄχι ὑποκειμενικὰ (κατὰ τὴν κρίση τοῦ κάθε ἐνδιαφερομένου), καὶ ὅτι οἱ κυριότερες περιπτώσεις μιᾶς δίκαιης αἰτίας γιὰ πόλεμο εἶναι π ρ ὦ τ ο ν , ἡ ἄμυνα ἐναντίον τῆς προσβολῆς τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας, δ ε ὑ τ ε ρ ο ν , ἡ ἀπελευθέρωση τῆς σκλαβωμένης πατρίδας ἢ τῶν ὁμοεθνῶν ποὺ στενάζουν κάτω ἀπὸ τὸ ζυγὸ ἐνὸς ξένου κατακτητῆ, καὶ τ ρ ί τ ο ν , ἡ τιμωρία ἐνὸς κράτους γιὰ βαριὰ παράβαση τοῦ διεθνοῦς νόμου ἢ τῶν κανόνων τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς ποὺ διέπουν τὴ διεθνή ζωή.

α) Ἡ πρώτη περίπτωση δίκαιου πολέμου, δηλαδὴ ἡ ἄμυνα γιὰ τὴν ἀπόκρουση μιᾶς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἢ τῆς ἀκεραιότητος τοῦ πάτριου ἐδάφους, ἀποτελεῖ ἓνα ἱερὸ καθήκον, ποὺ συναισθάνονται βαθιὰ οἱ Ἕλληνες ὅλων τῶν ἐποχῶν, ἀποτελεῖ ἱερὴ ἰδέα ποὺ ἐνέπνευσε τοὺς ἀρχαίους προγόνους μας στοὺς σκληροὺς τοὺς ἀγῶνες κατὰ τῶν βαρβάρων ἐπιδρομέων καὶ τοὺς ὁδήγησε στὶς νίκες τοῦ Μαραθῶνος, τῆς Σαλαμῖνος καὶ στὰ λοιπὰ τρόπαια τῆς ἀρχαίας ἱστορίας. Ὁ ἀμυντικὸς, λοιπόν, πόλεμος γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, καὶ γενικότερα ὁ ἀμυντικὸς πόλεμος πρὸς ἀπόκρουση τῆς προσβολῆς τῶν νόμιμων δικαιωμάτων κάθε λαοῦ, ἀποτελεῖ μιὰ γενικὰ ἐπιδιοκιμαζόμενη περίπτωση δίκαιου πολέμου. Ἀπὸ τὴν ὁμόθυμη αὐτὴ ἐπιδιοκίμασία τοῦ δίκαιου ἀμυντικοῦ πολέμου συνάγεται κατ' ἀντιδιαστολή ἡ ἀποδοκίμασία τοῦ ἄδικου ἐπιθετικοῦ πολέμου, καὶ

ιδίως τοῦ κατακτητικοῦ, τὸν ὁποῖον κατακρίνουν ὅλοι οἱ συγγραφεῖς, καὶ ἰδίως οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, πὺ τὸν χαρακτηρίζουν ὡς ληστρεία. Τὸν ἴδιο χαρακτηρισμὸν υἱοθετεῖ καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Σοφός, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει, ὅπως εἶδαμε, μεγάλη σημασία στὸ ποιὸς ἀπὸ τοὺς ἐμπολέμους ἄρχισε πρῶτος τὴν ἐπίθεση ἢ τὴν ἄδικη προσβολή. Ἀπευθυνόμενος στοὺς στρατηγούς του ὁ Λέων δικαιολογεῖ τὴν καταδίκη τοῦ ἄδικου πολέμου μὲ τὴν ἀκόλουθη σκέψη πὺ ἐμπνέεται ἀπὸ τὸν χρυσὸ κανόνα, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ ρητὸ τοῦ Εὐαγγελίου ὁ σὺ μισεῖς ἐτέρῳ μὴ ποιήσης (Ματθ. 7,12 καὶ 18 ἐπ.). Ὅπως λέγει ὁ Λέων, «σὺ ὡς βυζαντινὸς στρατηγὸς θὰ κατηγορήσεις δικαίως τοὺς ἐχθρούς, ἂν ἀρχίσουν ἄδικη ἐπίθεση ἐναντίον μας, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο τὰ φιλειρηνικὰ ἔθνη θὰ μᾶς μεμφοῦν δικαιολογημένα, ἂν τοὺς ἐπιτεθοῦμε ἀδίκως, παρόλον ὅτι δὲν ἔπραξαν τίποτε ἐναντίον μας καὶ ζοῦν εἰρηνικὰ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς χώρας τους. Συνεπῶς, συνεχίζει ὁ Λέων, ἐπειδὴ ἐμεῖς ἐπιθυμοῦμε τὴν εἰρήνη μὲ ὅλους, ἂν εἶναι δυνατό, τοὺς ἀνθρώπους, γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ πρέπει νὰ ἀποφεύγουμε τοὺς ἄδικους πολέμους κατὰ τῶν ἀσθενέστερων ἐθνῶν καὶ νὰ ζοῦμε εἰρηνικὰ μὲ ὅσους θέλουν τὴν εἰρήνη». (Δεῖ γὰρ ἡμᾶς, ... τοῖς εἰρηνεύειν βουλομένοις ἔθνεσι καὶ μηδὲν ἀδικεῖν τοὺς ὑποχειρίους ἡμῶν, συνειρηνεύειν ἐκείνοις καὶ πολέμων ἀπέχεσθαι». (βλ. Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, Τακτικὰ κεφ. II § 49).

β) Λογικὴ συνέπεια τῆς ἀρχῆς ὅτι ὁ κατακτητικὸς πόλεμος ἀποδοκιμάζεται γενικὰ ὡς ἄδικος εἶναι ὅτι οἱ λαοὶ πὺ ἔχουν ὑπαχθεῖ κάτω ἀπὸ τὸ ζυγὸ ἐνὸς ξένου κατακτητῆ ἔχουν κάθε δικαίωμα νὰ ἐξεγερθοῦν καὶ νὰ ἐπιδιώξουν δυναμικὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς ἐλευθερίας τους. Ἔτσι μιὰ δευτέρη περίπτωση δίκαιου πολέμου εἶναι ὁ ἀπελευθερωτικὸς πόλεμος, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε πολὺ συχνὰ ἀποτελεῖ φάση ἢ συνέπεια ἐνὸς καθαρὰ ἀμυντικοῦ πολέμου.

Ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱστορία, πολὺ γνωστὸ σχετικὸ παράδειγμα εἶναι ὁ ἀγώνας τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς

πατρίδας τους που είχε καταληφθεῖ προσωρινά ἀπὸ τοὺς Πέρσες. Στὸν ἀγώνα αὐτὸν ἀναφέρεται ὁ περιφνημὸς παιὰν ποὺ παραθέτει ὁ Αἰσχύλος (στὴν τραγωδία Πέρσες, 402 ἐπ.):

«Ἴτε παῖδες Ἑλλήνων, ἔλευθεροῦτε πατρίδα, ἔλευθεροῦτε δὲ παῖδας, γυναικας θεῶν τε πατρῶων ἔδη νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγών».

γ) Τέλος μιὰ τρίτη δίκαιη αἰτία πολέμου εἶναι, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, ἡ ἐπιβολὴ τιμωρίας γιὰ τὴν παράβαση ἑνὸς γενικὰ παραδεκτοῦ ἠθικοῦ κανόνα, καὶ εἰδικότερα γιὰ τὴν ἀδικαιολόγητη παράβαση μιᾶς διεθνοῦς συνθήκης. Ἐτσι π.χ. ὡς ἀφορμὴ γιὰ τὴν κήρυξη τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει τὴν ἀνάγκη τῆς τιμωρίας τοῦ Πάριδος, ὁ ὁποῖος π ρ ό τ ε ρ ο ς κ α κ ' ἔ ο ρ γ ε ν (Ἰλιάς Γ' 354 ἐπ.), ὁ ὁποῖος δηλαδὴ πρῶτος διέπραξε τὴν ἀνήθικη καὶ ἄδικη πράξη τῆς ἀπαγωγῆς τῆς Ἑλένης. Ἐπίσης ἡ ἀδικαιολόγητη παράβαση μιᾶς διεθνοῦς συμφωνίας, ἡ παρασπονδία, θεωρεῖται ὡς ἀσέβεια πρὸς τοὺς Θεοὺς καὶ ἀποτελεῖ δίκαιη αἰτία πολέμου μὲ σκοπὸ τὴν τιμωρία τοῦ παραβάτη. Μὲ τὴ δικαιολογία αὐτὴ (ὅπως ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης, II, 72-74) ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἀρχίδαμος κήρυξε τὸ 428-429 π.Χ. τὸν πόλεμο κατὰ τῶν Πλαταιέων, γιατί ἀθέτησαν ἀδικαιολογήτως τὶς συμφωνίες ποὺ εἶχαν συνάψει μὲ τὴ Σπάρτη, καὶ ἐπικαλεῖται τὴ βοήθεια τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων γιὰ τὴν τιμωρία τῆς παράνομης αὐτῆς συμπεριφορᾶς τους. (Πρβλ. καὶ τὸ διάλογο μεταξὺ Κορινθίων καὶ Ἀθηναίων στὸ Θουκυδίδη I, 53 καὶ 55,2). Ἐπίσης μὲ τὴν ἴδια δικαιολογία οἱ Ἀμφικτυονίες, οἱ ὁμοσπονδιακὲς αὐτὲς ἐνώσεις τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν πόλεων, κήρυσσαν τὸν πόλεμο ἐναντίον ἑνὸς μέλους τους, γιὰ νὰ τὸ τιμωρήσουν, ἐπειδὴ δὲν εἶχε τηρήσει τὶς ἀναληφθεῖσες διεθνεῖς ὑποχρεώσεις του. Τὶς ἴδιες τέλος ἀντιλήψεις συναντοῦμε καὶ στὸ Βυζάντιο, ὅπου ἡ παραβίαση μιᾶς διεθνοῦς συμφωνίας χαρακτηρίζεται ὡς μ έ γ α έ π ι ο ρ κ ί α ς έ γ κ λ η μ α (βλ. Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, Τακτικά, XX, 39).

Β) Ἐρχόμαστε τώρα στοὺς κανόνες τοῦ τρόπου τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποῖους εἶχαν ἐπικρατήσει ἔθιμικὰ στὴν

ἀρχαιότητα ὑπὸ τὴν ἐπίδραση ἰδίως τῶν θεσμῶν τῆς Ἀμφικτυονίας τῶν Δελφῶν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ τηροῦνται καὶ στὰ χρόνια τοῦ Βυζαντίου. Ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς κανόνες αὐτοὺς ἀναφέρεται στὸν τρόπο τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου. Ὅπως συνάγεται ἀπὸ πολλὰς πηγές, στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἡ ἔναρξη τῶν ἐχθροπραξιῶν συνήθως δὲν γινόταν αἰφνιδιαστικά, ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ μιὰ ἐπίσημη κήρυξη τοῦ πολέμου μέσω ἑνὸς κήρυκα, ποὺ διαβίβαζε στὸν ἀντίπαλο τὶς διεκδικήσεις τοῦ ἐπιτιθεμένου καὶ τὴν ἀπειλὴ τοῦ πολέμου. Οἱ περιπτώσεις ἑνὸς ἀκήρυκτου πολέμου ἦσαν μᾶλλον σπάνιες καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ μνημονεύονται ὡς κάτι τὸ ἰδιαίτερο ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο (V, 81), ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη (I, 146) καὶ ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς.

Ἀπὸ τοὺς λοιποὺς ἐθιμικοὺς κανόνες ποὺ ἴσχυαν κατὰ τὴ διεξαγωγὴ τῶν ἐχθροπραξιῶν σπουδαιότεροι εἶναι οἱ ἑξῆς:

α) Ὁ κανόνας ποὺ ἐπιβάλλει τὸ σεβασμὸ καὶ τὸ ἀπαραβίαστο τοῦ προσώπου τῶν πρέσβων καὶ τῶν λοιπῶν ἀπεσταλμένων ξένων κρατῶν. Ὁ κανόνας αὐτὸς εἶχε ἤδη ἐπικρατήσῃ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ὀμήρου, ἀλλὰ ἐπιβλήθηκε ὀριστικὰ χάρη στὴ διπλωματικὴ ὑπηρεσία τοῦ Βυζαντίου καὶ τὴ γενικότερη ἀκτινοβολία τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

β) Ἐνας δεύτερος πολὺ σημαντικὸς κανόνας ἀφορᾷ τὴν προστασία τοῦ ἀμαχου πληθυσμοῦ. Ὅπως βεβαιώνει ὁ βυζαντινὸς ἱστορικὸς Νικηφόρος Γρηγορᾶς (ποὺ ἔζησε τὸ 14ο αἶώνα), ὁ σεβασμὸς τῆς ζωῆς τῶν ἀμάχων ἴσχυε ὡς μιὰ ἀρχὴ τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ὄχι μόνο στὸ Βυζάντιο, ἀλλὰ καὶ σὲ πολλοὺς ἄλλους χριστιανικοὺς λαοὺς, καὶ εἶχε γίνῃ δεκτὸς λόγω μακραίωνης παραδόσεως καὶ τῆς κοινῆς χριστιανικῆς τῆς πίστεως (διὰ τὴν ταυτότητα τῆς πίστεως) (βλ. Νικηφόρου Γρηγορᾶ, Ἱστορία, Λόγος Δ', 9, Ζ. ἔκδ. Βόννης σ. 116). Τὸν κανόνα αὐτὸν τὸν θεωρεῖ αὐτονόητο καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Σοφὸς καὶ δίδει ὁδηγίες γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ του στὴν περίπτωση πολιορκίας μιᾶς πόλεως.

γ) Ἄλλοι κανόνες ποὺ μνημονεύονται ἀπὸ διαφόρους συγγραφεῖς

εἶναι οἱ κανόνες ποὺ καθιερώνουν τὸ ἀρχαιότατο ἔθιμο τῆς ἄμεσης ταφῆς τῶν μαχητῶν ποὺ πίπτουν στὴ μάχη, καὶ ἐπιβάλλουν τὸ σεβασμὸ τῆς ζωῆς τῶν αἰχμαλώτων, τὸ ἄσυλο τῶν ναῶν καὶ τῶν προσώπων ποὺ ὑπηρετοῦν ἢ ποὺ καταφεύγουν σ' αὐτοὺς κ.λπ. Ἀξίζει νὰ προσθέσουμε καὶ τὶς συμβουλὲς τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ στοὺς στρατηγούς του μὲ τὶς ὁποῖες τοὺς συνιστᾷ, ἀφ' ἑνός, νὰ προστατεύουν τὴ γεωργία καὶ νὰ παρεμποδίζουν τὶς ζημίες τοῦ στρατοῦ στοὺς καλλιεργημένους ἀγρούς καί, ἀφ' ἑτέρου, νὰ συνάπτουν, μετὰ τὸ νικηφόρο τερματισμὸ τοῦ πολέμου, ἐπιεικεῖς συνθήκες εἰρήνης μὲ τὸν ἠττηθέντα ἐχθρὸ καὶ νὰ συμπεριφέρονται μὲ πραότητα καὶ δικαιοσύνη στὸ λαὸ τῆς ἠττηθείσας χώρας. Πρᾶος καὶ εὐμενῶς, λέγει ὁ Λέων, διατέθητι αὐτοῖς (δηλ. νὰ συμπεριφερθεῖς πρὸς τοὺς ἠττημένους). καὶ μήτε φόροις καταβαρῆσης, μήτε ἀπηνῶς ἐκφοβῆσης ἢ ἀπειλήσης διὰ τινος τιμωρίας, μηδὲ ἀδικίας λυπήσης. Ἀλλὰ μᾶλλον ἀγαθὸς καὶ ἐπιεικὴς γίνου αὐτοῖς. Τὴν ἴδια συμβουλή παρέχει καὶ ὁ στρατηγὸς Κεκαυμένος στὸ «Λόγον νουθετητικὸν πρὸς βασιλέα» (κεφ. Σμη'), ποὺ γράφηκε γύρω στὰ 1075 μ.Χ. Πολὺ παλαιότερα, τὸν 1ον μ.Χ. αἰώνα, μιὰ ἀνάλογη σκέψη διατύπωσε καὶ ὁ Ὀνήσανδρος (στὸ Στρατηγικὸ του κεφ. IV), συνιστώντας σὲ κάθε στρατηγὸ νὰ ἐκφωνεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου ἓνα λόγο πρὸς τὸ στράτευμά του καὶ νὰ ἐκθέτει πρῶτον, τὴν ἀνάρμοστη συμπεριφορὰ τοῦ ἐχθροῦ καὶ τὶς λοιπὲς αἰτίες ποὺ τὸν ἀνάγκασαν νὰ κηρύξει τὸν πόλεμο, δεύτερον, νὰ τονίζει ὅτι δὲν ὑποτιμᾷ καθόλου τὶς τάλαιπωρίες ποὺ θὰ ὑποστοῦν οἱ πολεμιστῆς, καὶ τέλος νὰ διαβεβαιώνει ὅτι δὲν ἐπιδιώκει τὴν ὀλοκληρωτικὴν καταστροφὴν τοῦ ἀντιπάλου (οὔτε ἐκ παντὸς τρόπου τὰ δεινὰ δρᾶσαι προηρημένος τοῖς πολεμίοις).

Οἱ ἀντιλήψεις αὐτὲς τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων καὶ βυζαντινῶν στρατιωτικῶν συγγραφέων, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πολιτικὴν σκοπιμότητα, ἀνταποκρίνονται σὲ βαθύτερα αἰσθήματα ἀνθρωπισμοῦ, μετριοπάθειας

καὶ γενναιοψυχίας, ἀποδεικνύουν ἓνα ὑψηλὸ βαθμὸ ἠθικοῦ πολιτισμοῦ καὶ βρίσκονται σὲ ζωνῆ ἀντίθεση μὲ τὶς νεότερες μιλιταριστικὲς θεωρίαι καὶ τὴν πολιτικὴν πολλῶν σύγχρονων ἡγετῶν, οἱ ὅποιοι ἀποκρούουν κάθε συναισθηματισμὸ, διακηρύσσουν τὶς ἀρχὰς τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ πολέμου, καὶ ἐπιδίδονται ἀδίστακτα σὲ πράξεις γενοκτονίας καὶ ἐξολοθρεύσεως ὀλοκλήρων πληθυσμῶν. Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ ἀντιλήψεις αὐτὲς τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων καὶ τῶν βυζαντινῶν εἶναι ὀρθότερες καὶ ὑγιέστερες ἀπὸ τὶς νεότερες μιλιταριστικὲς θεωρίαι καὶ ἀποτελοῦν σημαντικὰ ἐπιτεύγματα τῆς ὅλης προσπάθειας γιὰ τὸν περιορισμὸ καὶ τὸν ἐξάνθρωπισμὸ τοῦ πολέμου. Τὰ ἐπιτεύγματα αὐτὰ υἱοθετήθηκαν ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία καὶ χρησίμευσαν ὡς βάση τῆς θεωρίας τοῦ δίκαιου πολέμου, ἡ ὁποία, ὅπως ἀναφέραμε, ἀναπτύχθηκε συστηματικότερα τὸ 16ο αἰῶνα. Μὲ τὴν ἐπίδραση τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, τῶν ἰδεῶν τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἡ θεωρία αὐτὴ τοῦ δίκαιου πολέμου διαδόθηκε σ' ὅλο τὸν πολιτισμένον κόσμον καὶ ἔφθασε ὡς τὶς μέρες μας.

Ὅπως εἶπαμε, ἡ θεωρία αὐτὴ τοῦ δίκαιου πολέμου ἀποβλέπει σὲ δύο στόχους: π ρ ὠ τ ο ν , στὴν καταδίκη καὶ τὴν κατάργησιν τοῦ ἀδικου ἐπιθετικοῦ πολέμου καὶ δ ε ὑ τ ε ρ ο ν , στὸν ἐξάνθρωπισμὸ τοῦ πολέμου, δηλαδὴ στὴ διεξαγωγὴν τοῦ σύμφωνα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τῆς γενναιοψυχίας καὶ τοῦ ἵπποτισμοῦ.

Οἱ δύο αὐτοὶ στόχοι στηρίζονται στὰ αἰσθήματα τῆς δικαιοσύνης, τοῦ ἀλτρουϊσμοῦ, τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς ἀνθρώπινης ἀλληλεγγύης, αἰσθήματα ποὺ βρίσκονται σὲ μιὰ προαιώνια πάλη μὲ τὴν πολὺ ἰσχυρὴ ὀρμὴν τοῦ ἐγωϊσμοῦ, τῆς ἀλαζονείας καὶ τῆς τάσεως γιὰ ἐκμηδένισιν τοῦ ἀντιπάλου. Γιὰ τὸ λόγον αὐτό, παρόλο ὅτι οἱ προσπάθειαι γιὰ τὴν ἐπίτευξιν τῶν δύο αὐτῶν στόχων ὑπῆρξαν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας πολὺ σοβαρῆς, τὰ ἀποτελέσματά τους εἶναι μᾶλλον πενιχρά. Δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ἐκθέσω ἐδῶ τὶς διάφορες φάσεις τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν καὶ θὰ περιορισθῶ σὲ πολὺ γενικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὰ ἀποτελέσματά τους στὴ σύγχρονη ἐποχὴ.

Ἄς δοῦμε πρῶτα πῶς ἔχει διαμορφωθεῖ τὸ πρόβλημα τοῦ ἐξανθρωπισμοῦ τοῦ πολέμου. Μιὰ εὐχάριστη ἐξέλιξη στὸ πρόβλημα αὐτὸ εἶναι ἡ διεθνῆς καθιέρωση ἀπὸ τὶς συμβάσεις τῆς Χάγης τοῦ 1899 καὶ τοῦ 1907, ἀπὸ τὴ σύμβαση τῆς Γενεύης τοῦ 1929 καὶ ἀπὸ ἄλλες διεθνεῖς συμβάσεις, μιᾶς σειρᾶς ἀνθρωπιστικῶν μέτρων μὲ τὰ ὁποῖα ἀπαγορεύεται ἡ χρήση κατὰ τὶς ἐχθροπραξίες ἀσφυζιογόνων καὶ ἄλλων χημικῶν ἀερίων, ἐπίσης ἀπαγορεύεται ὁ βομβαρδισμὸς τῶν ἀνοχύρωτων πόλεων, προβλέπεται ἡ περίθαλψη τῶν τραυματιῶν καὶ τῶν αἰχμαλώτων πολέμου, καταδικάζονται οἱ πράξεις ἀγριότητος, καὶ γενικὰ ἐπιβάλλεται ἡ τήρηση τῶν κανόνων τοῦ ἱποτισμοῦ καὶ τῆς φιλανθρωπίας κατὰ τὴ διεξαγωγή τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων στὴν ξηρὰ καὶ στὴ θάλασσα. Ἀκόμα σημαντικότερη εἶναι ἡ ἴδρυση τὸ 1864 τοῦ Διεθνοῦς Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, πὸν προσέφερε πολὺτιμες ἀνθρωπιστικὲς ὑπηρεσίαις, τόσο κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς εἰρήνης, ὅσο καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν τελευταίων πολέμων. Πρέπει μάλιστα νὰ προστεθεῖ ὅτι ὁ κανόνας γιὰ τὴν προστασία τῶν αἰχμαλώτων, πὸν ἦταν ἤδη γνωστὸς στὴν ἀρχαιότητα, ἔχει ἐπικυρωθεῖ μὲ πολὺ βελτιωμένη μορφή ἀπὸ τὶς συμβάσεις τοῦ Διεθνοῦς Ἐρυθροῦ Σταυροῦ καὶ τηρεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τοὺς ἐμπολέμους στὴν πράξη, καὶ ὅτι ἐπίσης ὁ ἀρχαιότατος κανόνας τῆς προστασίας τῶν πρέσβων ἔχει διευρυνθεῖ σημαντικὰ στὸ σύγχρονο διεθνὲς δίκαιο καὶ γίνεται συνήθως σεβαστὸς στὴν πράξη. Ἀντίθετα, δυσάρεστη ἐξέλιξη εἶχαν δύο ἄλλοι κανόνες τῆς ἀρχαιοελληνικῆς καὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, ὁ κανόνας πὸν ἐπιβάλλει τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῶν ἐχθροπραξιῶν καὶ ἐκεῖνος πὸν ἀφορᾷ τὴν προστασία τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ. Βέβαια καὶ οἱ κανόνες αὐτοὶ ἔχουν ἐπικυρωθεῖ ἀπὸ διεθνεῖς συνθήκες καὶ ἔχουν ἀποκτήσει νομικὴ ἰσχὺ, δυστυχῶς ὅμως δὲν τηροῦνται στὴν πράξη λόγῳ τῶν μεθόδων τοῦ αἰφνιδιαστικοῦ πολέμου (*Blitzkrieg*) καὶ τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ πολέμου, πὸν ἔχουν ἐπικρατήσει τὰ τελευταῖα χρόνια.

Ἔτσι ἡ διάκριση μεταξὺ τῶν πολεμιστῶν καὶ τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ, ἡ ὁποία, ὅπως εἶπαμε, εἶχε ἀναγνωρισθεῖ κατὰ τὴ βυζαντινὴ

ἐποχή ὡς ἓνας ἄγραφος κανόνας τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ἔχει ἤδη οὐσιαστικά ἐγκαταλειφθεῖ καὶ ἀχρηστευθεῖ, τὴν ἀχρηστεύση δὲ αὐτὴ τὴν πλήρωσαν μὲ τὴ ζωὴ τους πολλὰς μυριάδες ἀθῶων ὑπάρξεων τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ. Στὴν ἀπευκτέα μάλιστα περίπτωση ἑνὸς τρίτου παγκόσμιου πολέμου, πού ὑπάρχει κίνδυνος νὰ διεξαχθεῖ μὲ πυρηνικὰ ὄπλα, πολὺ καταστρεπτικότερα ἀπὸ τὶς ἀτομικὲς βόμβες τῆς Χιροσίμα καὶ τοῦ Ναγκασάκι, εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι οἱ μέθοδοι καὶ ἡ ἰδεολογία τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ πολέμου θὰ ὀδηγήσουν στὸ τραγικὸ ὀλοκαύτωμα τῆς ἀνθρωπότητος καὶ στὴν ἀνεπανόρθωτη καταστροφή τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἄς ἔρθουμε τώρα στὴ βασικὴ ἰδέα τῆς θεωρίας τοῦ δίκαιου πολέμου, στὴν ἰδέα δηλαδή ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι θεμιτός, μόνον ὅταν ἔχει μιὰ δίκαιη αἰτία, ἰδέα ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπορρέει, ὅπως εἶπαμε, ἡ ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς καταδίκης τοῦ ἄδικου ἐπιθετικοῦ πολέμου, καὶ ἄς δοῦμε συνοπτικὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀρχῆς αὐτῆς, ἡ ὁποία πέρασε ἀπὸ τρεῖς φάσεις. Ἀρχικὰ στὴν πρώτη φάση, πού διήρκεσε ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ αἰῶνα μας, ὁ ἄδικος ἐπιθετικὸς πόλεμος ἀποδοκιμάζεται μόνον ἀπὸ τὴν κοινὴ γνώμη καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ νόμο. Στὴ φάση αὐτὴ ἡ ἀποδοκιμασία τοῦ ἄδικου πολέμου ἐμφανίζει σοβαρὰ ἀδυναμίες, γιατί δὲν ὑπάρχουν ἀντικειμενικὰ κριτήρια καὶ ἀντικειμενικὸς κριτὴς γιὰ νὰ ἀποφανθεῖ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἢ μὴ μιᾶς δίκαιης αἰτίας πολέμου, πράγμα πού καθιστᾷ πολὺ εὐκόλῃ μιὰ πολὺ γνωστὴ κατάχρηση, δηλαδή ἐπιτρέπει στοὺς ἡγέτες μιᾶς χώρας, ὅταν ἀποφασίζουν τὴν κήρυξη ἑνὸς ἄδικου ἐπιθετικοῦ πολέμου, νὰ ἐπικαλεσθοῦν ὑποκριτικὰ ψεύτικες ἢ ἀπατηλὰς αἰτίες καὶ νὰ πείσουν τὸ λαὸ τους μὲ τὰ μέσα τῆς προπαγάνδας καὶ τῆς πλύσης τοῦ ἐγκεφάλου ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἐπιβεβλημένος καὶ δίκαιος. Πολὺ γνωστὸ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς καταχρήσεως αὐτῆς εἶναι τὸ λεγόμενον τηλεγράφημα τοῦ *Ems*, πού πλαστογράφησε ὁ σιδηροῦς καγκελλάριος τῆς πρωσίας *Bismarck* γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴν κήρυξη τοῦ γαλλογερμανικοῦ πολέμου τοῦ 1870. Μὲ τὴν ἴδια νοοτροπία ὁ Μακιαβέλλι διεκήρυττε τὸ 16^ο

αἰώνα ὡμὰ καὶ χωρὶς κανένα ἠθικὸ δισταγμὸ ὅτι κάθε πόλεμος ποὺ κρίνεται ὡς ἀναγκαῖος (ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τοῦ ἐπιτιθέμενου κράτους) εἶναι καὶ δίκαιος.

Στὴ δευτέρα φάση ποὺ ἔχει τὶς ἀπαρχές της στὰ χρόνια τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ ἐμφανίζεται κυρίως στὸν παρόντα αἰώνα, ὁ ἐπιθετικὸς πόλεμος ἀποκηρύσσεται καὶ ἀπαγορεύεται ρητὰ ἀπὸ τὰ Συντάγματα διαφόρων χωρῶν (π.χ. τῆς Γαλλίας, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Ἰταλίας), καθὼς καὶ ἀπὸ διεθνεῖς πράξεις (π.χ. ἀπὸ τὸ πρωτόκολλο τοῦ 1924 τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν). Ἡ ἀπαγόρευση ὅμως αὐτὴ καταστρατηγήθηκε στὴν πράξη καὶ δὲν ἐμπόδισε πολλὰ κράτη νὰ ἐπιχειρήσουν ἕναν ἐπιθετικὸ πόλεμο ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ ἀμυντικοῦ πολέμου.

Στὴ τρίτη καὶ τελευταία φάση τῆς ἐξελίξεως πολλοὶ φωτισμένοι πολιτικοὶ καὶ διεθνολόγοι, γιὰ νὰ ματαιώσουν τὴν προαναφερθεῖσα καταστρατήγηση, προχώρησαν σ' ἕνα ἀκόμη ριζικότερο μέτρο, μὲ τὸ ὁποῖο ἀπαγορεύεται γενικὰ κάθε πόλεμος, τόσο ὁ ἐπιθετικὸς, ὅσο καὶ ὁ ἀμυντικὸς, καὶ ἐπιβάλλεται ἡ ἐπίλυση τῶν διεθνῶν διαφορῶν μὲ εἰρηνικὰ μέσα.

Τὸ ριζικὸ αὐτὸ μέτρο θεσπίσθηκε ἀπὸ τὸ περίφημο σύμφωνο τῶν Παρισίων τῆς 27 Αὐγούστου 1928, γνωστὸ ὡς σύμφωνο Briand-Kellog (ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν πρωταγωνιστῶν του). Στὸ σύμφωνο αὐτὸ προσχώρησε καὶ ἡ Ἑλλάς, μὲ πρωτοβουλία τῆς τότε ἐλληνικῆς κυβερνήσεως τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, πρωτοβουλία ποὺ ἀνταποκρινόταν ἀπόλυτα στὰ φιλειρηνικὰ αἰσθήματα τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Δυστυχῶς ὅμως τὸ σύμφωνο αὐτό, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὸ προηγηθὲν σύμφωνο τοῦ Λοκάρνο (τοῦ 1925), ὁ ὀργανισμὸς τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν καὶ πολλὰς ἄλλες διεθνεῖς συμφωνίες δὲν μπόρεσαν νὰ παρεμποδίσουν τὸ δεύτερο παγκόσμιον πόλεμο, οὔτε καὶ τοὺς ἄλλους ἐπιθετικὸς πολέμους ποὺ εἶχαν προηγηθεῖ.

Μετὰ τὴ λήξη τῶν ἐχθροπραξιῶν τοῦ δευτέρου παγκόσμιου πολέμου ἰδρύθηκε, ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Ὄργανισμὸς τῶν Ἠνωμένων

Ἐθνῶν (Ο.Η.Ε.), πὸ ἐπαναλαμβάνει κατὰ τρόπο πληρέστερο τὶς διατάξεις τοῦ συμφώνου Briand-Kellog, ἀπαγορεύει τὴ χρήση ἢ τὴν ἀπειλὴ βίας στὶς διεθνεῖς σχέσεις καὶ ἀναθέτει τὴν ἐπίλυση τῶν διεθνῶν διαφορῶν στὸ Συμβούλιο Ἀσφαλείας τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν. Ἔτσι μὲ τὴν προσχώρηση τῶν Κρατῶν στὸν Ο.Η.Ε. πραγματοποιήθηκε ἕνας σημαντικὸς περιορισμὸς τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας κάθε κράτους-μέλους τοῦ Ο.Η.Ε., τὸ ὁποῖο παραιτήθηκε ἀπὸ τὸ δικαίωμα τῆς προσφυγῆς στὸν πόλεμο γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν διεθνῶν διαφορῶν, δηλαδὴ παραιτήθηκε ἀπὸ ἕνα ἀπὸ τὰ «κατ'ἐξοχὴν» κλασικὰ δικαιώματα τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας τῶν κρατῶν. Πάντως τὸ ἄρθρο 51 τοῦ Χάρτου τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν ἀναγνωρίζει σὲ κάθε κράτος τὸ ἔμφυτο δικαίωμα τῆς νόμιμης ἄμυνας στὴν περίπτωση πὸ θὰ ὑποστεῖ ἔνοπλη ἐπίθεση.

Ἐξάλλου εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι μὲ τὴν ἀπόφαση τῆς 1 Ὀκτωβρίου 1946 τοῦ Δικαστηρίου τῆς Νυρεμβέργης, πὸ ἐδίκασε τοὺς πρωταίτιους ἐγκληματίες τοῦ δεύτερου παγκόσμιου πολέμου, τέθηκαν οἱ βάσεις τοῦ Διεθνoῦς Ποινικοῦ Δικαίου καὶ εἰδικότερα ἀναγνωρίσθηκε ἡ π ρ ο σ ω π ι κ ῆ εὐθύνη τῶν ἀρχηγῶν κρατῶν καὶ τῶν λοιπῶν κρατικῶν ὀργάνων γιὰ τὰ ἐγκλήματα πολέμου.

Τὰ ἐγκλήματα δὲ αὐτὰ διακρίνονται σὲ τρεῖς κατηγορίες: α) πρῶτον, στὰ ἐγκλήματα κατὰ τῆς εἰρήνης (ὅπως εἶναι ὁ ἐπιθετικὸς πόλεμος καὶ κάθε πόλεμος ἀντίθετος στὶς διεθνεῖς συνθήκες, β) δεύτερον, στὰ ἐγκλήματα πολέμου (δηλαδὴ τὶς παραβάσεις τῶν κανόνων καὶ τῶν ἐθίμων τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου), καὶ γ) τρίτον, στὰ ἐγκλήματα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος, πὸ περιλαμβάνουν ὅλους τοὺς διωγμοὺς καὶ τὶς ἀπάνθρωπες πράξεις κατὰ τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ.

Τέλος ἀξίζει νὰ μνημονευθεῖ καὶ ἡ «Τελικὴ Πράξη τοῦ Ἐλσίνκι» τοῦ 1976, στὴν ὁποία ἐπαναλαμβάνεται κατὰ τρόπο πανηγυρικὸ καὶ λεπτομερειακὸ ἢ πίστη στὶς ἀρχὲς τοῦ Ο.Η.Ε., καὶ εἰδικότερα τονίζεται τὸ ἀπαραβίαστο τῶν συνόρων καὶ ὁ σεβασμὸς τῆς ἀκεραιότητος τῶν κρατῶν, ἀποκηρύσσεται κάθε ἐνέργεια πὸ ἀποτελεῖ ἀπειλὴ ἢ

χρήση βίας, καὶ ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἀπόφαση ὅλων τῶν Κρατῶν τῶν συµμετασχόντων στὴ Πράξη αὐτὴ νὰ ἐπιδιώκουν τὴν εἰρηνικὴ διευθέτηση τῶν διαφορῶν καὶ τὴν καλόπιστη ἐκπλήρωση τῶν ὑποχρεώσεών τους, σύµφωνα μὲ τὸ διεθνὲς δίκαιο καὶ τοὺς σκοποὺς τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν.

Ὅλες αὐτὲς οἱ διατάξεις καὶ διακηρύξεις ἔχουν βέβαια πρὸ παντὸς μεγάλη θεωρητικὴ σημασία, δὲν στεροῦνται ὅμως καὶ πρακτικῆς ἀξίας, ἰδίως μετὰ τὴν ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου τῆς Νυρεμβέργης, πού καθιστᾷ προσωπικῶς ὑπεύθυνους τοὺς ἀρχηγοὺς κρατῶν καὶ τοὺς λοιποὺς κρατικοὺς λειτουργοὺς, οἱ ὅποιοι κατὰ παράβαση τῶν κανόνων τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἐπιχειροῦν πράξεις βίας, στρεφόμενες κατὰ τῆς ἀκεραιότητος καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν κρατῶν-μελῶν τοῦ Ο.Η.Ε.

Εἶναι ὅμως γενικὰ γνωστὸ ὅτι ὁ Ὄργανισμὸς τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν, πού ἀποτελεῖ σήμερα τὴν πληρέστερη ὀργάνωση τῆς διεθνοῦς κοινωνίας, δὲν ἔχει ἀκόμα ἀποκτήσει μιὰ διεθνή ἔνοπλη δύναμη, οὔτε ἄλλα ἀποτελεσματικὰ μέσα γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν μεγάλων σκοπῶν του. Τὸ Συμβούλιο Ἀσφαλείας τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν, στὸ ὁποῖο ἔχει ἀνατεθεῖ τὸ ἔργο τῆς εἰρηνικῆς ἐπιλύσεως τῶν διεθνῶν διαφορῶν, δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἐκπληρώσει τὴν ἀποστολὴ του, λόγω τῆς διαφωνίας, τῆς καχυποψίας καὶ τῶν τεταμένων σχέσεων πού ἐπικρατοῦν μετὰ τῶν μεγάλων δυνάμεων. Ἡ ἀποτυχία αὐτὴ σημειώθηκε ἰδίως στὴ δραματικὴ περιπέτεια τῆς Κύπρου, ἡ ὁποία ὡς μέλος τοῦ Ο.Η.Ε. ἐδικαιοῦτο νὰ ἀξιῶσει νὰ ληφθοῦν ὅλα τὰ προβλεπόμενα ἀπὸ τὸ Χάρτη τοῦ Ο.Η.Ε. μέτρα, γιὰ νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ πλήρης ἀκεραιότητα καὶ ἀνεξαρτησία της. Δυστυχῶς ὅμως τὸ Συμβούλιο Ἀσφαλείας περιορίσθηκε σὲ ἀκαδημαϊκῆς φύσεως ἀποφάσεις καὶ εὐχὲς καὶ δὲν θέλησε νὰ ἐπιβάλλει οὔτε κὰν οἰκονομικὲς κυρώσεις στὸν εἰσβολέα, κυρώσεις πού θὰ μπορούσαν νὰ συντελέσουν ἐνδεχομένως στὴν ἐπανόρθωση τοῦ σοβαροῦ αὐτοῦ πλήγματος κατὰ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Κύπρου, πλήγματος πού ἀποτελεῖ ταυτόχρονα κατάφωρη παραβίαση τῶν βασικῶν ἀρχῶν τοῦ Ο.Η.Ε. καὶ τοῦ ὅλου διεθνοῦς δικαίου.

Λόγω τῆς λυπηρῆς αὐτῆς ἐμπειρίας, ἀλλὰ καὶ λόγω τῆς γενικότερης ἀδυναμίας τοῦ Ο.Η.Ε. νὰ προλάβει ἢ νὰ ματαιώσει τὶς πράξεις βίας ἢ τὴν ἀπειλὴ βίας κατὰ τῶν μελῶν του, κάθε κράτος-μέλος τοῦ Ο.Η.Ε. εἶναι ὑποχρεωμένο, γιὰ νὰ προασπίσει τὴν ἀνεξαρτησία του, νὰ προσφύγει στὸ θεμελιῶδες δικαίωμα τῆς ἄμυνας, τὸ ὁποῖο, ὅπως εἶπαμε, ἀναγνωρίζεται ρητὰ ἀπὸ τὸ ἄρθρο 51 τοῦ Χάρτου τοῦ Ο.Η.Ε. Σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο αὐτὸ οἱ λοιπὲς διατάξεις τοῦ Χάρτου δὲν παρεμποδίζουν τὴν ἄσκηση τοῦ ἔμφυτου δικαιώματος τῆς ἀτομικῆς ἢ τῆς συλλογικῆς ἄμυνας στὴν περίπτωση πού ἓνα μέλος τοῦ Ο.Η.Ε. ὑποστεῖ ἔνοπλη ἐπίθεση, μέχρις ὅτου τὸ Συμβούλιο Ἀσφαλείας λάβει τὰ ἀναγκαῖα μέτρα γιὰ τὴ διατήρηση τῆς διεθνoῦς εἰρήνης καὶ ἀσφαλείας. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ μᾶς ἐπαναφέρει στὶς ἀρχές τοῦ δίκαιου ἀμυντικοῦ πολέμου πού ἐπικρατοῦσαν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Βυζαντίου ἕως τὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς σημερινῆς καὶ τῆς προγενέστερης καταστάσεως συνίσταται, π ρ ὦ τ ο ν, στὸ ὅτι ὁ ἀμυντικὸς πόλεμος θεωρεῖται κατὰ τὸ Χάρτη τοῦ Ο.Η.Ε. ὡς μιὰ κατάστασις ἔκτακτῃ καὶ πολὺ προσωρινῇ πού πρέπει νὰ τερματισθεῖ ταχύτατα, μόλις τὸ Συμβούλιο Ἀσφαλείας λάβει τὰ ἀναγκαῖα μέτρα γιὰ τὴν ἀποκατάστασις τῆς διεθνoῦς τάξεως, καὶ δ ε ὑ τ ε ρ ο ν, στὸ ὅτι κάθε κράτος πού ἀσκεῖ τὸ δικαίωμα τῆς ἄμυνας πρέπει νὰ ἀναφέρει τὰ ληφθέντα γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ μέτρα στὸ Συμβούλιο Ἀσφαλείας, τὸ ὁποῖο ἐλέγχει τὸ ἂν τὰ μέτρα αὐτὰ εἶναι ἀναγκαῖα καὶ ἀνάλογα πρὸς τὶς περιστάσεις. Σκοπὸς τῆς διατάξεως αὐτῆς εἶναι νὰ ἐξασφαλισθεῖ μιὰ σχετικὰ ἀντικειμενικὴ κρίσις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς δίκαιης αἰτίας ἀμυντικοῦ πολέμου καὶ νὰ ἀποφευχθοῦν μὲ τὸν ἔλεγχο τοῦ Ο.Η.Ε. οἱ ὑπερβάσεις τοῦ δικαιώματος τῆς ἄμυνας καὶ οἱ λοιπὲς καταχρήσεις τῆς ἔννοιαις τοῦ ἀμυντικοῦ πολέμου, πού ἦταν πολὺ συχνῆς στὸ παρελθόν.

Ὁ ἔλεγχος ὁμῶς αὐτὸς τοῦ Ο.Η.Ε. δὲν εἶναι πάντα ἐφικτός, καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὸ προαναφερθὲν ἄρθρο 51 ἔχει σημασία, κυρίως γιὰτὶ ἀναγνωρίζει ρητὰ στὰ κράτη τὸ δικαίωμα τῆς νόμιμης ἄμυνας.

Τέλος πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ χάρτης τοῦ Ο.Η.Ε. προβλέπει σὲ

ειδικές διατάξεις (τῶν ἄρθρ. 40 ἐπ.) τῆ δυνατότητα τῆς ἐπιβολῆς στρατιωτικῆς φύσεως κυρώσεων ἢ ἀντιποίνων κατὰ τοῦ κράτους ἐκείνου πού θὰ προβεῖ σέ πολεμικῆς ἐνέργειες κατὰ παράβαση τῶν ἀποφάσεων τοῦ Συμβουλίου Ἀσφαλείας. Οἱ σχετικῆς ὁμως διατάξεις πρὸς τὸ παρὸν παραμένουν θεωρητικῆς. Ἄν, λοιπόν, ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὴν περίπτωση τῶν στρατιωτικῶν αὐτῶν κυρώσεων τοῦ Ο.Η.Ε., πού ἔχουν, ὅπως εἶπαμε, θεωρητικὴ ἔως τώρα σημασία, ὁ ἀμυντικὸς πόλεμος ἀποτελεῖ σήμερα τὴ μόνη περίπτωση δίκαιου πολέμου πού ἐπιτρέπεται ἀπὸ τὸ Χάρτη τοῦ Ο.Η.Ε. ὡς ἓνα ἔσχατο μέτρο, τὸ ὁποῖο δικαιούται νὰ ἀσκήσει κάθε κράτος, γιὰ νὰ προλάβει ἢ γιὰ νὰ ματαιώσει κάθε ἀπειλὴ κατὰ τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας του. Εἶναι δὲ αὐτονόητο ὅτι κάθε κράτος, προτοῦ καταφύγει στὸ ἔσχατο αὐτὸ μέτρο τοῦ ἀμυντικοῦ πολέμου, δικαιούται νὰ λάβει, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς εἰρήνης, ὅλα τὰ προληπτικὰ ὀχρωματικὰ ἢ ἄλλα μέτρα, πού εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ νὰ ἀποτραποῦν οἱ ἐπιθετικῆς προθέσεις τῶν ἐπιβουλενομένων τὴν ἀκεραιότητά του. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτὴ εἶναι ἀπολύτως δικαιολογημένα καὶ σύμφωνα μὲ τὸ διεθνὲς δίκαιο ὅλα τὰ μέτρα τῆς ὀχυρώσεως τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου, πού ἔλαβε τὰ τελευταῖα χρόνια ἡ Ἑλλάς, καθὼς καὶ ὅλα τὰ μέτρα γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἀμυντικῆς ἰσχύος τῆς χώρας μας ἐναντιον τῶν κινδύνων πού τὴν ἀπειλοῦν.

Ἀπὸ τὴ σύντομη αὐτὴ ἐπισκόπηση τῆς ἐξελίξεως τῶν ἰδεῶν γιὰ τὸ δίκαιο πόλεμο, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ὀδυνηρὴ ἐμπειρία τῶν τελευταίων ἐτῶν, συνάγεται ὅτι οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν καταδίκη τοῦ ἄδικου ἐπιθετικοῦ πολέμου καὶ γιὰ τὸν ἐξανθρωπισμὸ τοῦ τρόπου διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου ἔχουν πραγματοποιήσει τὰ τελευταῖα χρόνια μιὰ σχετικὰ ἀξιόλογη θεωρητικὴ ἐπιτυχία, στὴν πραγματικότητα ὁμως ἐσημείωσαν μᾶλλον ὀπισθοχώρηση, ἢ ὁποία ὀφείλεται στὴ δυναμικὴ πολιτικὴ τῆς βίας, στὶς προόδους τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας καὶ στὶς μεθόδους τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ πολέμου πού προξένησαν ἤδη μεγά-

λες καταστροφές στην ανθρωπότητα και την έκθέτουν μελλοντικά στον κίνδυνο του καθολικού αφανισμού της. Ὁ ἀσφαλέστερος τρόπος γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ ὁ κίνδυνος αὐτός εἶναι ἡ ἐνίσχυση τοῦ Ὄργανισμοῦ Ἑνωμένων Ἐθνῶν, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ λειτουργήσῃ ἀποτελεσματικά καὶ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ὕλική δύναμη, πού εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴ μεγάλη του ἀποστολή τῆς ἐπιβολῆς τῆς διεθνούς εἰρήνης καὶ ἀσφαλείας.

Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εἶναι ἀπόλυτα προσηλωμένος στὶς ἀρχές τοῦ Ο.Η.Ε., γιὰτι οἱ ἀρχές αὐτὲς ἀνταποκρίνονται στὴ μακρὰ ἀνθρωπιστικὴ του παράδοση, στὰ βαθύτερα φιλειρηνικὰ αἰσθήματά του, στὸ δημοκρατικὸ του φρόνημα, στὴν πίστη του στὴν ἰδέα τῆς δικαιοσύνης καὶ στὴν ἀποστροφή του γιὰ κάθε μορφή ἀδικίας καὶ ἀπανθρωπίας. Μὲ τοὺς ἡρωϊκοὺς του ἀγῶνες τοῦ 1940 στὴ Βόρειο Ἑπείρο καὶ στὴν Ἀλβανία, μὲ τὶς θυσίες του καὶ γενικὰ μὲ τὴν πολύτιμη προσφορά του στὸν κοινὸ μὲ τοὺς συμμάχους ἀγῶνα γιὰ τὴ συντριβὴ τῶν δυνάμεων τοῦ Ἀξονα, ὁ λαὸς μας συνέβαλε σημαντικὰ στὴ διεθνή ἀναγνώριση τῶν ἀρχῶν τοῦ Ο.Η.Ε. καὶ δικαιούται νὰ αἰσθάνεται ζωερὴ ἱκανοποίηση, γιὰτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀποκηρύξεως τοῦ ἐπιθετικοῦ πολέμου ἀποτελεῖ ἤδη κοινὴ πεποίθηση ὄλων τῶν πολιτισμένων λαῶν τοῦ κόσμου.

Πάντως, λόγῳ τῆς σημερινῆς ἀδυναμίας τοῦ Ο.Η.Ε. νὰ ἐπιβάλλῃ τὸ σεβασμὸ τῶν ἀρχῶν του, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἐπαφίεται μόνο στὴ συνδρομὴ τοῦ Ο.Η.Ε., ἀλλὰ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ μεριμνᾷ μὲ τὶς δικές του δυνάμεις γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν θεμελιωδῶν δικαιωμάτων τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος καὶ τῆς δημοκρατίας, πού ἀπέκτησε μετὰ ἀπὸ μακροὺς καὶ πολυαίμακτους ἀγῶνες. Ἡ προσήλωσή μας στὰ θεμελιώδη αὐτὰ δικαιώματα, ἡ πίστη μας στὰ ἰδανικὰ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς δικαιοσύνης μᾶς ἐπιβάλλουν νὰ ἀγρυπνοῦμε γιὰ νὰ ὑπερασπίσουμε τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν ἀσφάλεια τῆς χώρας μας καὶ νὰ ἀντιμετωπίσουμε, σύμφωνα μὲ τὶς παραδόσεις τῆς ἐνδοξῆς ἱστορίας μας, κάθε ἐπιβουλή πού μπορεῖ νὰ θέσῃ σὲ κίνδυνο τὴν πολιτιστικὴ καὶ ἀνθρωπιστικὴ ἀποστολή τοῦ ἔθνους μας.